

International JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 02.01.2022
Published /Yayınlanma 28.02.2023
Volume/Issue (Sayı/Cilt)-ss/pp 10(92), 340-354

<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3502>
Research Article
ISSN: 2459-1149

Ahmet KIRLIOĞLU

<https://orcid.org/0000-0002-3942-595X>

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir / TÜRKİYE

Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU

<https://orcid.org/0000-0001-8636-2253>

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir / TÜRKİYE

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE HRİSTİYAN MEZHEP VE DEVLETLERİN KUDÜS'TEKİ KUTSAL YERLER ÜZERİNDEKİ MÜCADELESİ

THE STRUGGLE OF THE CHRISTIAN SECTOR AND STATES ON THE HOLY PLACES IN JERUSALEM IN THE PERIOD OF ABDULHAMIT II

ÖZET

Osmanlı Devleti, bir İslam devleti olmasına rağmen sınırları içerisinde çok sayıda gayrimüslim yaşıyordu. Osmanlılar, gayrimüslimleri kendi iç işlerinde serbest bırakarak yönetme yolunu seçtiler. Devlet onların inançlarına veya yaşam şekillerine karışmadı. Ancak gayrimüslimler arasında zaman zaman sorunlar ortaya çıktı. Bu sorunların en önemlilerinden birisi kutsal yerler sorunu idi. Üç din tarafından da kutsal kabul edilen Kudüs'teki dini yapıların kimin kontrolünde olacağı sorunu oluşturuyordu. Özellikle de Hristiyan devlet ve mezhepler Kudüs'teki kutsal yerler üzerinde denetim kurmak için mücadele ettiler. Katolik, Ortodoks ve Ermeniler arasındaki bu mücadele II. Abdülhamit döneminde yoğunlaştı. Bu mücadeleye gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra büyük devletler de katıldı. Fransa ve Rusya, kutsal yerler sorunuyla en çok ilgilenen devletlerdi. Osmanlı Devleti, kutsal yerler sorunuyla tarafsız bir tavır takınmaya çalıştı. Ayrıca Osmanlılar mümkün olduğunca gerginlikleri azalmaya gayret ettiler.

Anahtar Kelimeler: Kutsal yerler sorunu, Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit, Kudüs.

ABSTRACT

Although the Ottoman Empire was an Islamic state, many non-Muslims lived within its borders. The Ottomans chose to rule by freeing non-Muslims in their internal affairs. The state did not interfere with their beliefs or lifestyles. However, problems arose from time to time among non-Muslims. One of the most important of these problems was the problem of holy places. The problem was who would have control over the religious buildings in Jerusalem, which are considered sacred by all three religions. In particular, the Christian state and sects struggled to establish control over the holy places in Jerusalem. This struggle between Catholics, Orthodox, and Armenians intensified during the reign of Abdulhamit II. In addition to non-Muslim Ottoman citizens, great states also participated in this struggle. France and Russia were the states most concerned with the question of holy places. The Ottoman Empire tried to take a neutral stance on the issue of holy places. In addition, the Ottomans tried to reduce tensions as much as possible.

Keywords: Holy places problem, Non-Muslims, Ottoman Empire, Abdulhamit II, Jerusalem.

1. GİRİŞ

Üç kıtaya yayılmış büyük bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, farklı etnik, dinsel ve dilsel grupları yönetmekteydi. Devlet yönetiminde ve toplumsal düzenin sağlanmasında İslam hukukunun ilkelerini dikkate alan Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere “zımmi” statüsü çerçevesinde davranmaktaydı. Belirli dezavantajları kabullenmeleri koşuluyla gayrimüslimler Osmanlı sınırları içerisinde yaşayarak yaşamlarını sürdürme hakkına sahiptiler. Gayrimüslimlerin kendi aralarında ortaya çıkan sorunlar, yine o topluluğun dinsel yöneticilerinin başında bulunduğu “millet sistemi” çerçevesinde çözüme bağlanırdı. Ancak sorunlarına çözüm bulunamadığını düşünen gayrimüslimlerin kadıya veya diğer devlet yöneticilerine başvurma hakkı da mevcuttu (Ercan, 2001; Kenanoğlu, 2017; Güllü, 2018).

Osmanlı klasik dönemindeki gayrimüslimlerin hukuki durumu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransızlara verilen kapitülasyonlarla yeni bir boyut kazandı. İlk olarak Fransa'ya daha sonra ise diğer Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlarla yabancı devletlere vatandaşlarına ilişkin sorunlara müdahil olma hakkı tanındı. Giderek kapsamı genişletilen ve süresiz hale getirilen bu ayrıcalıklar, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin vatandaşlığına geçen Rum, Ermeni ve Yahudilere tanındı. Aynı süreçte

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya'nın Osmanlı ülkesinde yaşamakta olan Ortodoksların "hami"liğini üstlenmesi, diğer devletlere de örnek olan bir gelişmeyi başlattı. Emperyalist bir politikayı benimseyen Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak veya etnik veya dinsel yönden yakın oldukları grupların haklarını korumak adına Osmanlı ülkesinde yaşamakta olan gayrimüslimlerin koruyuculuğu rolüne soyundular. Rusya Ortodoksların koruyucu olarak ön plana çıkarken Fransa Katolikleri, İngiltere ve Amerika da Protestanları himaye etmeye çalıştılar.

Büyük devletlerin Osmanlı topraklarında yaşamakta olan gayrimüslimlerin koruyuculuğunu üstlenerek onların sorunlarına müdahil olmaları, bir yandan Osmanlı Devleti'nin otorite ve egemenliğini zaafa uğrattırırken öte yandan ise büyük devletler arasındaki rekabetin Osmanlı ülkesine taşınmasına neden olmuştur. Gayrimüslimler ve özellikle de Hristiyanlar arasındaki en önemli rekabet alanını ise Kudüs'teki "kutsal yerler" sorunu oluşturmaktaydı. Bu çalışmada II. Abdülhamit döneminde Kudüs'teki kutsal yerler üzerinde yaşanan rekabeti dönemin kaynaklarının ışığında ele almaya çalışacağız.

2. KUTSAL YERLER SORUNUNUN KÖKENİ

İslamiyet ve Musevilik gibi Hristiyanlık da ortaya çıkışından bir süre sonra çeşitli mezhep ve gruplara bölünmüştür. Hz. İsa'nın ölümünden sonra Hristiyanlığın ibadet ve inanç biçimleri şekillenirken kilise kurumu ortaya çıkmıştı. Pagan bir inanca sahip olan Roma İmparatorluğu, bu yeni dinin mensupları üzerindeki baskıyı zamanla hafifletmiş, hatta İmparator I. Theodosius döneminde 379'da Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmiştir (Demirci, 1998, s.328-340). Hristiyanlığın farklı toplum ve coğrafyalarda taraftar bulmasını kolaylaştıran bu gelişme sonrasında Roma, İstanbul, Kudüs, İskenderiye ve Antakya'da beş temel kilise yönetimi şekillenmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmasıyla Hristiyanlar arasındaki görüş ayrılıkları belirginleşmeye başlamıştır. Roma'nın ikiye ayrılması yalnızca Batı ile Doğu Roma arasındaki bir siyasi bölünme olmayıp aynı zamanda Hristiyanlığın ve Hristiyanların bölünmesi anlamına da gelmekteydi. Çünkü Hristiyanlığa ilişkin çeşitli konularda farklı düşüncelere sahip olan Katolik Roma kilisesi ile İstanbul'daki Ortodoks kilisesi arasındaki görüş ayrılığı zamanla daha da derinleşmiştir. Öyle ki Roma kilisesi İstanbul'daki kiliseyi tanımadığını ilan edince 1054 yılında iki kilise karşılıklı olarak birbirlerini "aforoza" etmiş ve böylece Katolik ve Ortodoks dünya arasındaki ayrım kesinleşmiştir (Bayrakdar, 2020, s.423-424). Bu süreçte Katolik kilisesine bağlı kalan Hristiyanlar ibadetlerini Latince yaparken Ortodoks kilisesine mensup olanlar ise ibadetlerini Yunanca yapmışlardır. Hristiyanlar arasındaki bu mezheplere 16. yüzyılda Protestanlık ve Anglikanizm gibi yeni mezhepler eklenirken Hristiyanlığa ilişkin görüş farklılıkları da çoğalmıştır.

Hz. İbrahim'den itibaren birçok peygamberin yaşadığı ve kutsal olarak kabul edilen bir bölgede bulunması nedeniyle (Harman, 2002, s.323-327) üç semavi dinin mensupları da tarih boyunca Kudüs kentine sahip olmaya çalışmışlardır. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer ve aynı zamanda Hristiyanlığın şekillendiği bir bölge olması, Kudüs'ü Hristiyanlarca da önemli kılmaktaydı. Kudüs'te kutsal kabul edilen birçok mabet ve yapı bulunmaktaydı ve bu nedenle Hristiyanlar arasında bir rekabet ortaya çıkmıştı. Meryem Kilisesi, Beytullahim Kilisesi ve Kamame Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi) Hristiyanlarca kutsal kabul edilen en önemli yerler arasındaydı. Hz. İsa'nın yaşadığı döneme tanıklık eden veya onun anısına ithafen inşa edilen yerleri ziyaret ederek kendi kontrolleri altında tutmak isteyen Hristiyanlar, bu nedenle Kudüs'teki kutsal yerlerle ilgili anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Tarih boyunca farklı devlet ve toplumların kontrolüne geçen Kudüs, Hristiyanlığın ortaya çıkışından sonra Roma hakimiyetine geçmiş, ancak 638 yılında ise Müslümanlar kenti ele geçirmiştir. Uzun bir süre Müslümanların hakimiyetinde kalan Kudüs, Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanların kontrolüne geçmiştir. Kudüs'ü ele geçiren Katolikler ayrıca kentte bulunan Ortodoks patriği kovarak yerine bir Latin'i getirmişlerdir. Latinlerin varlığı uzun sürmezken Selahattin Eyyubi'nin 1187 yılında kenti ele geçirmesiyle Kudüs yeniden Müslümanların denetimine girmiştir (Montefiore, 2016, s.246-252).

Eyyubiler ve Memlukler arasında sık sık el değiştiren Kudüs, Yavuz Sultan Selim döneminde 1516'da Osmanlı Devleti'nin eline geçti ve yaklaşık dört yüz boyunca da Osmanlı egemenliğinde kaldı. Osmanlılar üç semavi dinin de kutsal kabul ettiği bu kente özel önem verdiler ve Kudüs'teki tarihi eserlerin restorasyonunu sağladıkları gibi yeni yapılar da inşa ettiler. Ayrıca kutsal mekanlara giden hacıların güvenliklerinin sağlanması için çeşitli önlemler almaya çalıştılar. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra Rum Patrikhanesi'ni yeniden ihya etmesi ve Ortodoksların Osmanlı ülkesindeki en büyük gayrimüslim grubunu oluşturması nedeniyle, Kudüs'ün Osmanlıların yönetimine girmesi Katolik dünyası karşısında Ortodoksları avantajlı hale getirdi. Buna rağmen Kudüs'teki kutsal yerlerle ilgili olarak

Katoliklerle Ortodokslar arasındaki gerginlik Osmanlı yönetimi altında da devam etti, hatta 1660 ve 1670'li yıllarda iki grup arasında kanlı çatışmalar yaşandı (el-Aseli, 2002, s.334-338). Fakat kutsal yerler konusunda yalnızca Latin ve Rumlar arasında değil Ermenilerle Rumlar arasında da ihtilaf mevcuttu (Yurdakul, 2016, s.238-262). Modern dönem öncesinde kendi tebaası arasındaki sorunlara pratik çözümler üreten Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda ise bambaşka bir manzara ile karşı karşıya kaldı. Çünkü 19. yüzyılda Kudüs'teki kutsal yerler ile ilgili olan anlaşmazlık uluslararası alana taşındı ve çok boyutlu bir niteliğe büründü (Özcoşar ve Akman, 2018, s.18)

19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan dini uyanışlar, arkeoloji merakı, ilk çağlara ve Kitab-ı Mukaddes tarihine duyulan ilgi, bilim adamlarının ve seyyahların yazdığı kitaplar, kutsal toprakları yeniden Batı dünyasının gündemine taşıdı. Sonraki yıllarda Hristiyan dünyasının Kudüs'e duyduğu ilgi her geçen gün artarken Avrupa toplumlarının Kudüs ile ideolojik bağları daha da güçlendi. Bu nedenle Avrupa devletleri üç dinin de kutsal kabul ettiği Kudüs'te nüfuzlarını yaymak ve siyasi siyasi etkinlik kazanmak için çabaladılar (Avcı, 2004, s.63). Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya, Amerika gibi Katolik, Ortodoks veya Protestan nüfusa sahip olan devletler, Kudüs'teki kutsal yerlerin denetimi konusunda büyük bir rekabete giriştiler. Kentte diplomatik ve dini merkezler açan devletler, bir yandan kendi kamuoylarına "kutsal dava"yla ilgilendikleri mesajını verirken diğer yandan ise uluslararası rekabette konumlarını güçlendirmeye çalıştılar. Kutsal yerlerle ilgili olarak söz konusu devlet ve mezhepler arasındaki bu rekabet, sık sık gerginliklere neden oluyordu. Özellikle de Katolik Fransa ile Ortodoks Rusya'nın arasında daha yoğun olarak yaşanan kutsal yerlerle ilgili bu anlaşmazlıkta her iki taraf da hak iddialarını ellerindeki çeşitli belgelere dayandırmaktaydılar. Katoliklerin elindeki belgeler ortaçağlara, Ortodokslarınki ise Kudüs fatihi halife Hz. Ömer dönemine kadar uzanmaktaydı (Baykal, 1959, s.243). Bunun yanı sıra Fransa 1740 yılında genişletilen kapitülasyonlara dayanarak kutsal yerler sorununa Katolikler adına müdahil olmaya çalışırken Rusya ise 1774 Küçük Kaynarca'nın Ortodoksları himayeye izin veren maddesine güveniyordu. İki ülke arasındaki bu anlaşmazlık, 1853'teki Kırım Savaşı'nın da en büyük gerekçelerinden birisini oluşturdu.

Hristiyan kiliseleri 1847 sonunda Beytullahim'deki Kutsal Doğum Kilisesi konusunda bir tartışmaya girdiler. Katolikler kilisenin ana giriş kapısının anahtarlarına sahip değildi, bu ayrıcalık yalnızca Ortodoks ve Ermeni din adamlarına aitti. Bu nedenle Katolikler kiliseye bitişik bir şapeli kullanmakta ve kiliseye girişlerini bir yan kapıdan yapabilmekteydiler. Kilisedeki üzeri Latince yazılı bir gümüş yıldız kaybolmasıyla tartışma daha da derinleşti. Katolikler yıldız Ortodoks din adamlarının çaldığını iddia ettiler ve Fransız hükümetinden yardım talep ettiler. Konuya müdahil olan ve Avrupa'daki diğer Katolik ülkelerin desteğini alan Fransa, Katoliklerin Beytullahim'deki Kutsal Doğum Kilisesi'nin ibadethanesinin aidiyetinde eşit haklara sahip olmasını ve kaybolan Latin yıldızının yerine konmasını istediler. Fransızlar bunların yanı sıra Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nin ana kubbesini 1808 yılından önceki duruma getirmek için onarma hakkına sahip olmak istediklerini, aynı şekilde Bakire Meryem'in mezarını da onarmaya hakları olduğunu ileri sürdüler. Bu talepler karşısında Kudüs Ortodoks Patriği Kutsal Kabir Kilisesi'ni onarmanın kendi hakları olduğunu ileri sürdü ve bu talepler Rus hükümeti tarafından da desteklendi. Hristiyan kiliseleri arasındaki bu tartışma karşısında Osmanlı yönetimi, taraf üç kilisenin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurarak bir çözüm yolu bulmaya çalıştı (Ponting, 2015, s.21-23). Ancak Osmanlıların bu girişiminden sonuç alınamayınca "kutsal yerler" sorununu bahane eden Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açarken Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa Osmanlıların yanında yer aldılar (Bozkurt, 1996, s.52-54).

Kutsal yerler sorunuyla ilgili anlaşmazlık, Kırım Savaşı'ndan sonraki süreçte de devam etmiştir. Sultan Abdülmecit'in Kırım Savaşı'ndan önce 1852 yılında yayınladığı fermanında, 1757'den önceki paylaşım geçerli kabul edilmiş, böylece Kamame Kilisesi'nde günümüzde de uygulanmaya devam eden düzen ortaya çıkmıştı. Çünkü Sultan Abdülmecit 1852 fermanında, Latinlerin büyük kutsal alanların mutlak mülkiyetlerine sahip olma iddiasını reddetmiş, ancak Rusya'nın isteklerini de kabul etmemişti. Kırım Savaşı'nın sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile 1852 fermanının ortaya koyduğu statüko, uluslararası hukuk açısından da geçerli kılınmıştır. 1878'de Osmanlı-Rus Harbi'ni sona erdiren Berlin Antlaşması'nda statükoyu imzalayan güçlerin rızası olmaksızın mevcut düzende herhangi bir değişiklik yapılamayacağı tekrar belirtilmiştir (Avcı ve Özdemir, 2019, s.47). Buna rağmen antlaşmalarda yer alan hükümler, Kudüs'teki çekişmelerin sonunu getirmemiştir. Bu nedenle büyük devletler Kudüs'teki nüfuzlarını artırmak için girişimlerini yoğunlaştırmışlardır. Kutsal yerler sorununa yüzyılın ikinci yarısında Almanya ve İtalya'nın da katılmasıyla mesele iyice çetrefilleşmiştir. Kudüs'te dini, siyasi ve kültürel nüfuzlarını genişletmek isteyen Avrupa devletleri, Hristiyan cemaatler üzerinde himaye kurmak, diplomatik temsilcilikler açmak, kendi nüfuz araçları haline getirebilecekleri din ve hayır kurumları oluşturmak gibi

çeşitli yollar deniyorlar, bir yandan da kent ve çevresinde arazi ve emlak satın almak için birbirleriyle sık bir rekabet yürütüyorlardı (Avcı, 2004, s.71-72).

3. KUTSAL YERLER SORUNU KARŞISINDA OSMANLI YÖNETİMİ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca dış siyasette genel olarak uyguladığı “denge” politikasını Kudüs’teki kutsal yerler meselesinde de sürdürmeye gayret etmiştir. Buna karşın Hristiyan mezhep ve devletler arasındaki bu anlaşmazlığın giderek büyümesi Osmanlı egemenliğini tehdit eden bir noktaya da ulaşmıştır. Çünkü büyük devletler, gerek kapitülasyonlara gerekse çeşitli tarihlerde imzalanan antlaşmalara dayanarak Osmanlı ülkesinde yaşamakta olan gayrimüslimler adına bu meseleye dahil olmuş ve Osmanlı iç işlerine karışmakta bir sakınca görmemişlerdir. II. Abdülhamit’in 1876’da Osmanlı tahtına çıkması ve hemen sonrasında yaşanan “93 Harbi”, Osmanlı dış politikasında Almanya’ya yakınlaşılması sonucunu doğururken kutsal yerler üzerindeki sorunun sona ermesi için yeterli olmamıştır.

Çok boyutlu bir niteliğe sahip olan kutsal yerler sorununda ve daha genel olarak da Kudüs konusunda Osmanlı yönetimi, belli bir tarafı destekler bir görüntü vermekten kaçınmıştır. Hristiyan cemaatler arasındaki bu anlaşmazlığın çatışmaya dönmesini önlemek için önlemler almaya çalışmıştır. Ancak Babî’î’nin Kudüs’teki mahalli yönetimi sık sık değiştirmesi, bölgede istikrarlı bir yönetimin kurulmasını engellerken sorunlara vakıf tecrübeli devlet adamlarının iş başına geçmesini önlemiştir.

Kutsal yerler sorununun Osmanlı yönetimi açısından en olumsuz yönlerinden birisi büyük devletlerin “hamî”si olduğunu iddia ettikleri toplumlar adına sık sık Osmanlı yönetimine başvurmalarıydı. Kapitülasyonları veya anlaşmaları dayanak göstererek Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimler adına meseleye dahil olan büyük devletlerin sayısı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artmıştır. Fakat bu konuda özellikle Fransa ile Rusya’nın ön plana çıktığı görülmektedir. Fransa hükümeti, anlaşmalar çerçevesinde Katolikleri himaye hakkına sahip olduğu için Latinlerin, yani Fransiskanların kutsal yerlerde, Ortodoks ve Ermenilerle çıkan anlaşmazlıklarında ve kutsal yerlere ait her türlü konuda devreye girerek Osmanlı hükümetine müracaatta bulunmaktaydı. Benzer şekilde Rusya da kutsal yerler sorununa müdahil olmak istese de Fransızlar gibi önceden verilmiş bir söze sahip olmadıkları için Ortodoksları resmen himaye edememekteydi. Fakat buna rağmen Rusya hükümeti, Osmanlı ülkesinde görev yapan diplomatları aracılığıyla bu konuda girişimlerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Osmanlı vatandaşı olan Rum ve Ermeniler ise kutsal yerlerle ilgili şikâyet ve isteklerini bağlı buldukları patrikhaneler aracılığıyla Osmanlı yönetimine iletmektedirler (Hürmen, 2006, s.116-117).

İstanbul’daki elçileri veya Kudüs’teki konsolosları aracılığıyla sık sık Babî’î’ye şikâyette bulunan büyük devletler, sorunun daha da büyümesine neden olmaktadır. 1897-1901 yılları arasında Kudüs Mutasarrıflığı görevinde bulunan Tevfik (Biren) Bey’e göre, Osmanlı İmparatorluğunun zaafı, bu başvuruları geri çevirmeye müsait olmamasıydı. Söz konusu baskıların yerelde görev yapan yetkililer üzerindeki etkisini ise Tevfik Bey, şöyle anlatmaktadır:

İşte bu sebeplerle Kudüs mutasarrıfları, Mukaddes Yerler Mes’eleleri zuhur ettikçe pek nazik bir vaz’iyette kalırlardı. Kudüs mutasarrıflarının vuku bulacak böyle vaz’iyetlerde isabetsiz hareketlerinin mes’elenin büyümesini, hatta Latinler ve Ortodokslar arasında kanlı vak’aların bile meydana gelmesini mucib olacağı ve kendilerinin bu yüzden mes’uliyete uğramalarına sebebiyet vereceği gibi, bu mutasarrıflar, bazı hâllerde Bâbî’î’nin veya Saray’ın haksız ve şiddetli muamelelerine muhatap bulunmak tehlikesine de ma’ruz kalırlardı (Hürmen, 2006, s.117).

Osmanlı yönetimi, Kudüs’teki kutsal yerler sorununda mümkün olduğunca statükoyu koruyarak gerginliklerin ortaya çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Kutsal yerlerin kullanımı, bakımı ve temizlenmesi konusunda süregelen uygulamayı devam ettirmeye gayret etmiştir. Ancak ortaya çıkan yeni durumlar karşısında veya çözümlenemeyen meselelerde ise herhangi bir tarafı diğerlerinin zararına desteklemekten kaçınmıştır. Nitekim Tevfik (Biren) Bey, anılarında bu politikayı şu sözlerle anlatmaktaydı:

Bazı anlaşmazlıkları halletmek imkân dahilinde olmadığından, hangi tarafa aid bulunduğu tebeyyün edemeyen hakkın, cemaatlerin hiç birine kullandırılmaması zarûrî görülmüştü. Meselâ, Kıyâme’nin anahtarları Müslümanlara verilmişti. Beytullahim Kilisesindeki pencerelerden ikisinin seneden seneye temizlenmesi hakkı, hangi cemaate aid olduğu meydana çıkarılmamış olduğundan, muvakkat bir tesviye sureti olmak üzere, muayyen günlerde hükümet, me’mur ve jandarmalar ta’yin ederek mevzuibahis pencereleri sildirirdi (Hürmen, 2006, s.119-120).

Kudüs'te farklı devlet ve mezhepler, çok sayıda kilise ve hayır kurumu açarken varlıklarını görünür kılmak adına da çeşitli bayraklar kullanıyorlardı. Kudüs Mutasarrıfı tarafından Şura-yı Devlet'e gönderilen 15 Ağustos 1903 tarihli bir belge, bize bu konuda bilgi vermektedir. Buna göre, Latin manastır ve kiliselerinin bazılarında pazar günleriyle yortularda bağlı oldukları devlet bandırası çekilirken Fransisken rahiplerine ait manastır ve kiliselere ise Kudüs bayrağı çekilmekteydi. Alman Katolik müesseselerine ise hem Almanya'nın hem de Papalığın bayrağı çekiliyordu. Kudüs'teki Rum manastırlarına ise

Rumların şimdiye kadar Kudüs'te kendilerine mahsus bir bayrak çektikleri görülmemiş ve ancak eyyam-ı mahsusada başlıca Rum manastırlarına Osmanlı bayrağı keşide edilmekte bulunmuş ise de Yafa'da sahil-i bahirde kain Rum manastırına beyaz zemin üzerinde mavi renkli bir salib resmi havi bir bayrağın on üç on dört seneden beri çekildiği ve Rumların Latinlere karşı rekabet hissiyle ve cemaatlerine emakin-i mezhebiyeye sahip olduklarını göstermek gayretiyle bu bayrağı çekmeğe başladıkları.

bilgisi iletiliyordu (BOA-ŞD, 2296/37). Latinlere ve başka mezheplere ait dini müesseselerde olduğu gibi Kudüs Rum Patrikhanesi'ne bağlı kilise ve manastırlara da Kudüs-i Şerif'in ilk harflerini içeren bir bayrak çekilmesi isteği ise devlet ve hükümdarlık alameti olması nedeniyle kabul edilmemiştir (BOA-BEO, 2336/175196).

Kudüs'teki en büyük anlaşmazlığın Katolik Latinlerle Ortodoks Rumlar arasında olduğunun farkında olan Osmanlı yönetimi, sık sık Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderdiği emirlerle bu iki cemaat arasındaki gerginliğin önlenmesi talimatını vermektedir. Özellikle kutsal günlerde herhangi bir sorunun yaşanmaması için yetkililer önceden uyarılmaktaydı (BOA-BEO, 329/24662). Fakat Kudüs'te yalnızca Latinler ve Rumlar arasında değil zaman zaman Ermeni ve Latin ruhbanı (BOA-BEO, 2989/224165), zaman zaman da Ermeniler ile Bulgarlar arasında gerginlikler yaşanmaktaydı (BOA-BEO, 2986/223881).

II. Abdülhamit döneminde de süren kutsal yerler sorununu ve Osmanlı yönetiminin bu meseledeki tavrını, iki kilise üzerindeki rekabeti merkeze alarak incelemeye çalışacağız.

4. KAMAME KİLİSESİ (KUTSAL KABİR KİLİSESİ)

1904-1906 yılları arasında Kudüs'te mutasarrıflık görevinde bulunan Ahmet Reşit (Rey) Bey, anılarında kutsal yerler meselesini şu şekilde özetlemektedir:

Mezhepler çeşitliydi, fakat Protestanlar dışındakilerin Kudüs'te göz diktikleri yer ortaktı. Bunlardan birincisi Kamame veya Kıyame denilen ve Hristiyanların çoğunluğunca Hazreti İsa'nın asıldığı, yıkanıp gömüldüğü ve tekrar dirildiği yerleri kapsadığı kabul edilen Büyük Kilise'ydı. İkincisi Beytüllâhim'de, Hazreti İsa'nın doğduğu yer sayılan diğer büyük bir kilisedi. İkinci kilise de öteki kadar önemliydi ve Hristiyanlığın farklı kollarına mensup rahipler arasında, tıpkı öteki gibi, sık sık kavga konusu olurdu (Rey, 2014, s.88).

Ahmet Reşit Bey'in de ifade ettiği gibi Hristiyanlar arasındaki en önemli anlaşmazlık noktalarından birisini Kamame Kilisesi oluşturuyordu. Doğu Roma İmparatoriçesi Helena'nın Hazreti İsa'nın gerilmiş olduğu çarını bulduğu kabul edilen yere Kamame Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi) inşa edilmişti (Montefiore, 2016, s.151). Gerek Kamame gerekse Beytüllâhim kiliselerinin kullanımı, bakımı veya kiliselerin içerisinde bulunan eşyaların korunması gibi konularda Hristiyan mezhepleri arasında sık sık sorunlar çıkmaktaydı. Her cemaatin sorumlu olduğu bölümleri diğerlerinden tamamen ayırmanın mümkün olmaması ve benzer noktaların ziyaret veya ibadetler için kullanılması gerginliklere zemin oluşturuyordu. Bu gerginlikler zaman zaman din adamları arasında çatışmalara dahi dönüşmekteydi. Bu sorunlara çözüm bulmak adına kiliselerin kullanımı konusunda her cemaatin hakları belirlenmişti. Öyle ki Tefik Bey "*Kıyâme kilisesinin helâlarını temizlemek bile bir hak teşkil etmekte idi ve bu hak, aklımda kaldığına göre, Ermenilere verilmişti*" demektedir (Hürmen, 2006, s.119).

Daha önce de vurgulandığı gibi büyük devletler, sık sık Babıâli'ye başvurarak kutsal yerlerle ilgili yakınma veya taleplerini Osmanlı yönetimine iletmekteydiler. Bu konuda özellikle Rusya, anlaşmalara dayanan resmi bir himaye hakkının olmamasına rağmen politik gücünü kullanarak Hristiyan mezhepleri arasındaki anlaşmazlıklarda kendi lehine fiili durumlar oluşturabilmekteydi. Örneğin Rusya Kamame Kilisesi ile ilgili olarak 1893'te Osmanlı yönetimine ilettiği bir muhtıra, kiliseyle ilgili "statüko"nun ayrıntılarına ve Ortodoksların ayin yapma hakkına yer verdikten sonra,

Fakat Latin piskopos Rum Patrikhanesi'nin tedabir ve icraatına müdahale etmek istediği cihetle her ne vakit 'Kamame'de icra-yı ayın eden Ortodoksların başında bir Rus rahibi veya piskopos bulursa bu rahib veya piskopos patrik tarafından suret-i mahsusada mezuniyeti haiz olduğu halde bile yine Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı'na protestonameler irsal etmektedir.

demekteydi. Rusya'ya göre şimdiye kadar Kudüs Mutasarrıflığı'nda bulunmuş olan kişiler, din adamlarının vatandaşlıklarına bakmayıp yalnızca mezheplerini dikkate almaktaydılar. Ancak Rus muhtırasına göre, mevcut mutasarrıfın Latinlerin söz konusu şikâyetini dikkate alarak gereğinin yapılması için bu durumu Rum Patrikhanesi'ne iletmesi doğru değildi. Bu nedenle Latinlerin söz konusu protestolarının bir sonuç vermemesi için Rusya Babıâli'nin Kudüs Mutasarrıfı'na gereken emri vermesini istiyordu. Rusya'nın bu talebi karşısında Osmanlı hükümeti, Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderdiği şifre telgrafta bu uygulamanın nedenini sormaktaydı (BOA-A.} MKT.MHM, 531/18).

Kamame Kilisesi'nde Latin ve Ortodoks çekişmesinin yansıdığı olaylardan bir başkası da kilisenin Latinlere ait bölümünde bulunan eski orgun yanına yeni bir orgun yerleştirilmesinden dolayı ortaya çıkan anlaşmazlıktır. Yaşanan olayın başlangıcı 16 Aralık 1841 tarihinde Kamame Kilisesi'ne bir orgun yerleştirilmesine dayanmaktadır. Avrupalı Hristiyanlar tarafından getirilen bu orgun kullanımına karşı çıkıldıysa da kilisenin yanmasından sonra söz konusu orgun kullanımına Şam valisi izin vermiş ve Rumlar da bunu kabul etmişti (Satış, 2018, s.58-59). Ancak Latinlerin Kamame Kilisesi'nde kendilerine ait olan bölümün alt kısmında bir orgun bulunmasına rağmen aynı bölümün üst kısmına da bir orgun yerleştirmeleri anlaşmazlığa neden olmuştur. Statükoya aykırı olan bu durumu Kudüs Rum Patrikhanesi şiddetle protesto ederek Kudüs Mutasarrıflığı'ndan orgun kaldırılmasını talep etmiştir. Mutasarrıflık da Kamame Kilisesi'nde düzenin korunmasının yolunun kilisede ortak hakları olan Hristiyanların statükoya tam olarak uymaları ile mümkün olacağını söyleyerek yeni bir fiili durumun ortaya çıkmasının önüne geçmek istemiştir. Fransa konsolosluk kanalıyla mutasarrıflık ile iletişime geçerken mutasarrıflık ise orgun kaldırılmasıyla sorunun çözüleceği düşüncesini hükümete iletmiştir (BOA-BEO, 881/66057). Kudüs Mutasarrıflığı'nın ve Patrikhanenin yazılarını alan hükümet statükonun muhafazası amacıyla hızlı bir şekilde Paris Sefareti'ne talimat gönderilmesini Hariciye Nezaretinden istemiştir (BOA-BEO, 877/65757). Rum ve Ermeni Patrikhaneleri orgun orada bulunmasından ve sesinin yapılan ayinleri etkilemesinden şikâyet etmekteydiler. Nitekim Kudüs Rum Patriği, statükoya aykırı bu duruma son verilmesini Osmanlı yönetiminden talep etmiştir (BOA-BEO, 894/67033). Katoliklerin hamisi olan Fransa'nın da onay vermesiyle söz konusu orgun bulunduğu yerden kaldırılması kararı alınmıştır (BOA-BEO, 888/66543).

Kudüs'teki kutsal yerlerin bakımının ne şekilde ve kimler tarafından yapılacağı ayrıntılı olarak belirlenmesine rağmen Latin ve Rumlar arasında gerginlikler eksik olmamaktadır. Kutsal yerlerin her yerinde bir Hristiyan mezhebinin hak sahibi olması, taraflar arasındaki tansiyonun yüksek bir seviyede olmasına neden olmaktadır. Nitekim 1898'de Kamame Kilisesi'nin sonunda bulunan bir geçit mahallinin süpürülmesi sırasında Rumlar ve Latinler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Söz konusu geçidi süpürme hakkının kendilerine ait olduğunu ileri süren Latinler ile Rumlar birbirlerine saldırmışlardır. Fransa Sefareti yaşanan olaydan dolayı Latinlerin hamisi olarak hükümetle temas kurmuş ve hükümet de statükonun muhafazası doğrultusunda bir karar vermiştir (BOA-BEO, 1086/81423; BOA-BEO, 1202/90123). Bu sorunun merdiven sayısıyla değil de süpürülecek alanın ölçülmesi yoluyla çözümlenmesine çalışılmıştır (BOA-DH. ŞFR, 271/89). Ancak bu mesele tam olarak çözüme kavuşmadığı gibi daha büyük bir gerilime kaynaklık etmiştir.

Kamame Kilisesi'nde Katolik ve Ortodoks din adamları arasında yaşanan ve uluslararası bir probleme dönüşen olay ise 1901 Kasım'ında yaşanmıştır. Bu olay da kilisenin dış avlusuna bitişik merdivenin yanındaki küçük kısmın kimin tarafından süpürüleceği hakkındaki söz konusu anlaşmazlıktan çıkmıştır. Adı geçen kısmı süpürmenin kendi hakları olduğunu iddia eden Latin ruhbanı ile bunu kabul etmeyen Rum din adamları arasında büyük bir kavga patlak vermiştir. Kamame Kilisesi'nde yaşanan bu olayı 4 Kasım 1901 tarihli şifre ile Babıâli'ye bildiren Kudüs Mutasarrıflığı, olayın yatıştırılması için Osmanlı güvenlik güçlerinin görevlendirildiğini bildiriyor, ancak buna rağmen gerek rahipler arasında gerekse jandarma arasında yaralananlar olduğu bilgisini aktarıyordu. Mutasarrıfın verdiği bilgiye göre papazlardan sekiz veya on kişi, güvenlik kuvvetlerinden ise üç kişi yaralanmıştı (BOA-Y. A. HUS, 421/106; BOA-DH. MKT, 2555/33).

Bu olaya ilişkin ayrıntılar Babıâli'ye ulaştığı gibi soruna taraf olan diğer ülkeler de Osmanlı yönetimi ile temasa geçmeye çalışmıştır. Katoliklerin hamisi olarak ön plana çıkan Fransa'nın yanı sıra olay sırasında yaralananlar arasında kendi vatandaşları da bulunan Alman ve İtalyan hükümetleri de meseleye dahil olmuştur. İtalya söz konusu olayda sorumluluğu olanlarla ilgili mahalli yönetimin gerekli adımları

atmadığını öne sürerek mutasarrıfın tereddütlü bir halde olduğunu belirtiyor ve hiçbir tutuklamanın yapılmadığını iddia ediyordu. Fransa ise benzer durumların yaşanmamasını Osmanlı hükümetinden talep etmekteydi (BOA–BEO, 1750/131218; BOA–BEO, 1750/131219).

Osmanlı hükümeti Kamame Kilisesi’nde yaşanan bu olaydan hemen sonra sorumlular hakkında kovuşturma açtı. Ancak, meselenin hukuki boyutu işi daha karmaşık hale getirdi. Çünkü kilisedeki olayda yer alan Rum din adamları Osmanlı vatandaşları iken yaralananlar arasında Alman ve İtalyan vatandaşları mevcuttu. Dolayısıyla gerek sorumluların ifadelerinin alınması gerekse yargılama sürecinde devletler arasında anlaşmazlıklar çıktı. Olayda yaralanan iki Alman rahip Rum din adamları aleyhinde Kudüs’te dava açmış, ancak mutasarrıf İstanbul’dan talimat gelene kadar harekete geçmemiştir. Söz konusu davanın görülmemesinden rahatsız olan Alman elçiliği Babiâli’ye başvurarak mutasarrıfa gerekli emrin verilmesini istemiştir (BOA–HR. SYS, 407/41). Benzer şekilde olaylar sırasında yaralanan İtalyan rahipler de Rum din adamlarına dava açmışlardır (BOA–DH. ŞFR, 279/20). Olayla ilgili yargılamanın usulüne uygun bir şekilde yapılmasına çalışan Babiâli ise Kudüs Mutasarrıflığı’na gönderdiği şifreyle olayda yer alanların hukuk-ı şahsiye iddiasında bulunup bulunmadıklarını, ayrıca kaç kişiden ibaret olup vatandaşlıklarının durumunu sormuştur (BOA–BEO, 1772/132897). Ayrıca o güne değin Osmanlı ülkesindeki Katoliklerin hamisi Fransa olduğu için olayda yaralanan Latin din adamlarına mahkeme evraklarının Fransa konsolosluğu kanalıyla mı yoksa vatandaşı oldukları Alman ve İtalyan konsoloslukları aracılığıyla mı gönderileceği bir başka sorunu oluşturmaktaydı. Bu konuyla ilgili 20 Nisan 1902’de özel bir toplantı düzenleyen Osmanlı hükümeti, Berlin Antlaşması’nın ilgili hükümlerine uygun davranmak için Fransa hükümeti ile irtibata geçilmesine karar vermiştir (BOA–MV, 104/6). Ancak Fransa yönetimi Katoliklerin hamisi olduğu iddiasıyla, söz konusu olayda kendi konsolosluğunun dışarıda bırakılarak Alman ve İtalyan konsolosluklarının sürece müdahil olmasını protesto etmiştir (BOA–MV, 104/7). Bu protestoya rağmen Osmanlı hükümeti, adı geçen olayda taraf olan din adamlarına mahkeme evraklarının uyruğu olduğu devletleraracılığıyla gönderilmesine karar vermiştir (BOA–BEO, 1827/136986; BOA–BEO, 1827/136984).

Kamame Kilisesi’ndeki söz konusu olayla ilgili yargılama süreci uzun bir süre devam etmiştir. Bu süreçte büyük devletlerin hem Kudüs’teki hem mahalli idare hem de İstanbul’da oluşturmaya çalıştığı baskı karşısında Osmanlı yönetimi soğukkanlı hareket etmeye çalıştı. Bu meselenin ilerleyen süreçte de devam edebileceğini dikkate alan Babiâli bir an önce bir çözüm yolu bulmak istedi. Nitekim Latin ve Rum din adamları, anlaşmazlığa neden olan kilisedeki bölümün süpürülmesi konusunda Kudüs Mutasarrıfı’nın vereceği karara uyacaklarına dair bir senedi imzaladılar (BOA, HR.SYS, 412/28). Böylece Osmanlı hükümeti, Kamame Kilisesi’ndeki bu probleme ilişkin bir çözüm yolu bulmuş oldu. Ancak bu olay yalnızca küçük bir mezhepsel anlaşmazlık olarak görülmemeli, Osmanlı Devleti’nin politik tutumunu da ortaya koyan uluslararası bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Nitekim ünlü İngiliz gazetesi The Times, olayı mezhepler arası mücadeleden çok Osmanlı Devleti’nin yönünü nereye doğru çevirdiğinin işareti olarak görmüştür. Gazeteye göre bu olayda Osmanlı Devleti Fransa’yı Katoliklerin geleneksel koruyuculuğundan çıkarmış ve Fransa bu olaydan siyasi olarak ciddi yara alırken Almanya büyük bir nüfuz elde etmiştir (The Times, 5 Ağustos 1902, s.2). II. Abdülhamit döneminde birçok kez Sadrazam olarak görev yapan Sait Paşa da anılarında Kudüs’teki Fransız nüfuzunun devam etmesi yerine başka devletlerin nüfuzu paylaşmasının da iyi olacağı görüşünü savunmaktaydı (Gündüz, 2019, s.180-182). Dolayısıyla Kamame Kilisesi’ndeki olayda Osmanlı yönetiminin tavrı, II. Abdülhamit döneminde “93 Harbi”nden sonra İngiltere ve Fransa karşısında Almanya’nın bir denge unsuru olarak görüldüğünü gösteren önemli bir kanıttır.

Kamame Kilisesi’nde yalnızca Latinler ve Rumlar arasında değil zaman zaman Ermeni din adamları ile Rum ruhban arasında gerginlikler yaşanmıştır. Bu gerginlikler diğerleri gibi büyük bir probleme dönüşmese de Osmanlı vatandaşları olan bu iki unsur arasında soğukluğa neden olmaktadır. Örneğin Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Bey 14 Nisan 1895’te Kamame Kilisesi’ndeki ayin sırasında Ermeni din adamlarının “bila-sebebe bir uygunsuzluk ika etmek fikr-i fesadıyla” Rumlara saldırdığını bildiriyor, ancak olayda yaralananların olmadığını iletliyordu. Ayrıca mutasarrıf, olaya şahit olan Fransa konsolosunun da kendi elçiliğine Ermenilerin Rum din adamlarına saldırdığı biçiminde haber vereceğini kendisine söylediğini ifade etmekteydi (BOA–Y. A. HUS, 324/64). Osmanlı hükümeti Ermeni ve Rum din adamları arasında buna benzer bir durumun tekrar yaşanmaması için önlem almaya çalışmıştır. Bu çerçevede tarafların müşterek ve münferit olarak sahip oldukları hukukun kayda geçirilmesi ve her iki tarafın sahip olduğu yerlerin haritasının çıkarılması için hükümet tarafından görevlendirilen memurların yanı sıra Rum ve Ermeni Patrikhanelerinden birer üyenin de yer alacağı bir komisyonun kurulması düşünülmüştür. Ancak komisyon oluşturma önerisini Rumlara kabul ederken Ermeni din adamları ise geri çevirmiştir. Böyle bir komisyon oluşturulması halinde Latin ve Rus din adamlarının da benzer taleplerde bulunabileceğini

dikkate alan Babîali bu girişimden geri adım atarak meselenin iki patrikhane nezdindeki girişimlerle çözümlenmesi kararına varmıştır (BOA–A.} MKT. MHM, 700/23).

Osmanlı Devleti Kudüs'teki Hristiyan mezhepleri arasındaki gerginliklerin Avrupa basınına yansımaları durumunda hızla harekete geçiyor ve haberlerle ilgili çok yönlü bir araştırmaya girişiyordu. Avrupa'nın muhafazakâr çevrelerinde Osmanlı Devleti aleyhinde olumsuz bir algının oluşmaması doğrultusunda hareket edilmekteydi. Örneğin Londra'da yayımlanan “Grafik” gazetesi Kudüs'teki Türkler ve Hristiyanlardan söz ettiği bir haberinde bir resme de yer vermişti. Habere göre, kilisedeki ayin sırasında Ermeni Patriği yanında papazlar ve iki kavas bulunduğu halde yerine ulaştı. Ancak askerler Patriği görünce halkı geriye itip yakınında bulunanları tüfekle darp ettiler. Bu haber üzerine Babîali Kudüs Mutasarrıflığı'ndan olay ile ilgili araştırma yapılmasını istedi. Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Bey'in gönderdiği yanıtta Grafik gazetesinin haberinde kullanılan resmin her sene Paskalyadan bir gün önce Hristiyanların Kamame Kilisesi'ndeki nur çıkarma ayinini gösterdiği belirtiliyordu. Ayrıca Kamame Kilisesi'nin Hristiyanlar için kutsal bir mekân olmasından dolayı olayın yaşandığı gün kilisenin çok kalabalık olduğu belirtiliyor ve adet olduğu üzere orada asayiş askerlerin sağladığı ifade ediliyordu. Mutasarrıfa göre ayin sırasında iddia edildiği gibi askerlerin bir müdahalesi olmamıştı (BOA–A.} MKT. MHM, 715/24).

Gazetenin haberine kayıtsız kalmayan Amerikan elçiliği de Kudüs'te bulunan Amerikan konsolosundan Kudüs'teki Hristiyanların askerler tarafından katledilip katlemediği konusunda bilgi istemiştir. Amerikan konsolosu, mutasarrıflıktan aldığı bilgiler doğrultusunda olayın asılsız olduğunu elçiliğe bildirmiştir. Grafik gazetesinde yer alan haberin doğru olmadığını anlaşılmasından sonra Osmanlı hükümeti II. Abdülhamit'in isteği üzerine Londra'daki elçiliği aracılığıyla gazeteyi mahkemeye vermek istemiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Londra elçiliğinin avukatı, söz konusu gazeteye dava açılmasının bir sonuç vermeyeceğini belirterek bunun yerine Kamame Kilisesi'ndeki durumu anlatan bir metnin gazetelerde yayınlanmasını sağlamanın daha uygun olacağını ifade etmişti. Hükümet Grafik gazetesinin haberinin asılsız olduğunu diğer makamlara da doğrulamıştır. Kudüs Rum Patrikhanesi ayinlerin yapılması sırasında alınan tedbirlerden memnuniyetini ifade ederken İngiliz elçisi Kudüs konsolosuna dayanarak gazetenin haberinin asılsız olduğunu doğrulamıştır. Fransa, Amerika, Rusya ve Almanya Sefaretleri de haberin gerçek dışı olduğunu bildirmişlerdir (BOA–A.} MKT. MHM, 715/24).

5. BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ

Hristiyan mezhepleri arasında çatışmaların yaşandığı bir başka kutsal mekân Beytullahim Kilisesi'dir. Kudüs'e sekiz kilometre mesafede bulunan Beytullahim Kilisesi'nin bulunduğu yer, Hristiyanlara göre Hazreti İsa'nın doğduğu mağara olarak kabul edilmiştir. Araplarca “Mağretülmehd” ve Fransızlara göre “Grotte de la Nativité” olarak adlandırılırdı. Kilise İmparatoriçe Helena tarafından yapılmaya başlanmış ve İmparator Konstantin tarafından yapımı bitirilmiştir (Hürmen, 2006, s.116).

Beytullahim Kilisesi'nde Hristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar Kamame Kilisesi'nde olduğu gibi Hristiyanların kutsal mekanlar üzerindeki ayrıntılı ve ince paylaşımlarından kaynaklanmıştır. Latin ve Ortodokslar arasında çıkan anlaşmazlıklarda Fransa yine Latinlerin koruyucusu olarak kilisedeki anlaşmazlıklara taraf olmuştur. Örneğin 5 Eylül 1885 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'ndan hükümete gelen bir telgrafta Mağratülmehd'te Latinlere ait olan perdelerin bazı şerit parçalarının kaybolduğu belirtilerek yerine konulmasıyla ilgili prosedürden söz edilmekteydi. Kilisenin ortak kullanıldığını göz önünde bulunduran mutasarrıflık, Latinlerin hamisi olan Fransa konsolosu ile görüşerek Rum ve Ermenilerden birer kişinin bulunduğu bir heyetin kaybolan perdelerin şerit parçalarını yerine takması kararına varmıştı. Ancak Rumların yortu hazırlıklarından dolayı heyetin oluşturulması gecikmiş ve bu durum Fransız konsolosluğuna bildirilmesine rağmen konsolos görevlisi Rum temsilcinin bulunmadığı bir ortamda kaybolan şeritleri tek başına takmıştır. Daha önce varılan mutabakata aykırı bu durum karşısında Kudüs Mutasarrıfı Fransız konsolosluğunun tavrından şikayetçi olmuş, konsolosluk ise kendilerine gelen tebligatı anlamadıkları için böyle hareket etmek durumunda kaldıklarını ileri sürmüştür. Mutasarrıflık ise benzer bir durumun tekrarlanması için gereken tebligatların taraflara yapılmasını istemiştir (BOA–HR. TH, 58/50).

Beytullahim'de Latin ve Rumlar arasında gerginliğe neden olan bir diğer konu ise Rum din adamlarının “veladet-i İsa yortusu”nun ertesi günü Mağratülmehd'in kuzey kapısından ruhani elbiselerle geçmeleridir. Latinler ve onların hamisi olan Fransız konsolosluğu bu durumdan şikayetçi olmuştur. Çünkü Latinlere göre Rum ruhbanının yılın hangi günlerinde kapıdan geçebileceği belirlenmiş olmasına rağmen yaşanan bu son gelişme alınan kararlara Rum din adamlarınca uyulmadığını göstermekteydi (BOA–BEO, 144/10747). Bu sorunun sonraki günlerde de devam etme olasılığını dikkate alan Osmanlı hükümeti, Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderdiği 23 Mart 1893 tarihli şifre telgrafta, Rum rahiplerinin Mağratülmehd'in kuzey

kapısından geçebilmeleri için Rum Patriğinin çeşitli makamlara ve Rusya elçiliğine başvurduğu belirtiliyor, fakat Rumların tartışmaya yol açabilecek bir davranışta bulunmamaları için ilgililere uyarı yapılması isteniyordu (BOA–BEO, 177/13244). Ancak bu konu kesin olarak çözüme kavuşturulmadığı için her yıl gerginliğe yol açmaktaydı. Kudüs Mutasarrıfı ile Fransız konsolosu, Latinlerin Rum din adamlarının geçişine engel olmaması konusunda 1896 yılında uzlaşma sağlasalar da (BOA–BEO, 726/54384) anlaşmazlık devam etmekteydi. Hatta iki taraf arasındaki bu sorun nedeniyle şiddet olaylarının yaşanılmasından korkuluyordu. Kudüs Mutasarrıflığı görevine başlamasından kısa bir süre sonra çözümlenmemiş bu sorunla karşı karşıya geldiğini belirten Tefik (Biren) Bey, Sadrazam Halil Rıfat Paşa'dan kendisine “birdenbire” bir emir geldiğini ifade etmekteydi. Buna göre sadrazam kendisine “*Rusya bu işe müdahale etti, ne yapıp yapıp Matrani [bir metropolit] geçen seneki gibi resmî elbisesi ile şimal merdiveninden çıkarınız!*” emrini vermişti. Bu gelişme karşısında Tefik Bey, “şimal merdiveni meselesi”ni iki tarafın da tepki göstermeyeceği bir biçimde çözdüğünü anlatmaktadır (Hürmen, 2006, s.141-144).

Beytullahim Kilisesi'ndeki bir başka gerginlik konusu ise Fransa konsolosunun tercümanının da bulunduğu Latin kafilesinin, kiliseyi ziyaretleri sırasında kilisenin demir kapısından girerek bazilika önünde statükoya aykırı bazı şeyler okumaları olmuştur. Kudüs Rum Patriği hükümetten bu gibi olayların engellenmesini talep ederken Osmanlı hükümeti de benzer bir durumun yaşanmamasını Fransa elçiliğine bildirmiştir (BOA–HR. SYS, 407/5).

Osmanlı yönetimi Beytullahim kasabasında Latinler ve Rumlar arasında süregelen gerginliğin şiddet olaylarına neden olmasından çekinmekteydi. Çünkü bu tür gerginliklerin bölgedeki güvenlik kuvvetleri tarafından bastırılması sırasında ortaya çıkabilecek görüntünün kendisi aleyhinde kullanılabileceğinin farkındaydı. Bu nedenle bu tür gerginliklere ne şekilde müdahale edilmesi gerektiği konusu Meclis-i Vükela'nın 5 Temmuz 1901 tarihli oturumunda görüşüldü. Osmanlı hükümeti, bölgenin “ehemmiyet ve nezaketine nazaren” Rum ve Latin cemaatleri arasındaki gerginliklerde Osmanlı askerlerine karşı silah kullanılmadıkça karşılık verilmemesine ve bu kararın da Fransız elçiliğine bildirilmesine karar vermiştir (BOA–MV, 65/87).

Beytullahim Kilisesi'nde anlaşmazlığa neden olan bir diğer konu ise kilisenin Ermenilere ait olan kuzey bölümündeki pencerelerin tamire muhtaç bir durumda olmasına rağmen Rum din adamlarının pencerelerin tamirine izin vermemesiydi. Rumlar bu hakkın kendilerine ait olduğu iddiasındaydı. Ancak Latin din adamları da söz konusu pencerelerin Rumlar tarafından tamir edilmesine karşı çıkmaktaydılar. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, Ermeni Patrikhanesi'nden gelen pencereleri hükümetin tamir etmesini teklifini dikkate alsa da buna Rumların onay vermeyeceğini göz önünde bulundurarak tarafların kabul edeceği başka bir çözüm yolunun bulunması konusunda Kudüs Mutasarrıflığı'na talimat vermiştir (A.} MKT. MHM, 488/1). Benzer başka bir durum ise Kudüs Rum Patriği'nin, Mağratülmehd'in kuzey kapısına Rumlar tarafından konulan kandillerin taşınması için kullanılan delikli tablayı kilisenin kapısından geçirme hakkının kendilerine ait olduğunu iddia etmesiyle yaşanmıştır. Latinlerin delikli tablanın taşınmasını engellemek istediklerini belirten Kudüs Rum Patriği, kandillerin delikli tabla ile taşınmaması halinde dini vazifesini yerine getiremeyeceğini mahalli idareye iletmiştir. Hükümet ise kandillerin taşınmasının kendi hakkı olduğunu iddia eden Rum Patriği'nden bu iddiasını ispat etmesini ya da Latinlerle alınacak ortak bir kararın beklenmesini istemiştir. Babîali bu süreçte kandilleri taşıyacak olan delikli tablanın bulunduğu yerde kalmasını mahalli idareye bildirmiştir (BOA–BEO, 217/16248). Ayrıca Osmanlı hükümeti, kandillerin taşınmasını Latinlerin engelleme hakkının olup olmadığı konusunda araştırma yapılarak sonucunun Fransız konsolosluğuna bildirilmesini de mutasarrıflıktan istemiştir (BOA–BEO, 117/8732).

Görüldüğü gibi Osmanlı yönetimi Hristiyan cemaatler arasındaki anlaşmazlıklarda bir tarafı destekler bir izlenim vermekten kaçınarak tarafları uzlaştırmaya gayret etmekteydi. Ancak gerek Kudüs'teki konsolosların mahalli idareciler üzerinde kurmaya çalıştığı baskılar gerekse taraf devletlerin İstanbul'daki elçilerinin Babîali'den ısrarlı talepleri, kutsal yerler sorununun çözümlenmesinden ziyade karmaşıklaşmasına yol açmıştır. Tüm bu anlaşmazlıklara bizzat tanıklık etmiş olan Tefik (Biren) Bey, anılarında Hristiyan din adamları arasındaki bu sürtüşmeler hakkında şu yorumu yapmaktaydı: “*Dünyadaki bütün insanların sulh ve anlaşma içinde yaşamalarını isteyen, 'bir yanağına vururlarsa diğerini uzat!' diye vaaz ve düşmanını bile sevmeyi nasihat eden Zâtın kabri etrafında boğuşan bu rühanilerin hâline şaşmamak mümkün değildi*” (Hürmen, 2006, s.119).

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda siyasal, ekonomik, kültürel ve hukuksal konularda birçok yeni durum ve sorunla karşı karşıya geldi. Bu sorunların önemli bir bölümü gayrimüslim Osmanlı unsurlarının etnik, dinsel ve ulusal kimlikleriyle ilgiliydi. Her ne kadar 19. yüzyıl, “milliyetçilik çağı” olarak isimlendirilebilecek olsa da dinsel aidiyetler ve mezhepsel farklılıklar canlılığını korumaktaydı. Hristiyan unsurlar arasında Osmanlı öncesinden beri süre gelen kutsal yerler sorunu da 19. yüzyılda yeni bir boyut kazandı. Osmanlı Devleti’nin siyasal, ekonomik ve askeri alandaki güç kaybının farkında olan büyük devletler, Kudüs’teki kutsal yerlerin denetimini sağlayabilmek için büyük bir rekabete giriştiler. Özellikle Katolik, Ortodoks ve Ermenilerin arasındaki geleneksel anlaşmazlıklara büyük devletlerin de katılması, Osmanlı Devleti’nin otoritesini ve saygınlığını zedeleyen bir görüntünün ortaya çıkmasına neden oldu. Kırım Savaşı’nın da en önemli nedenlerinden birisini oluşturan bu mesele, II. Abdülhamit döneminde de devam etti. Kutsal yerler üzerindeki güç mücadelesinde II. Abdülhamit yönetimi, hem mezhepler hem de devletler arasında dengeyi gözetmeye çalıştı. Osmanlı yönetimi Kırım Savaşı ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra kutsal yerler üzerinde ortaya çıkan statükoyu koruyarak yeni müdahalelere zemin oluşturmamaya gayret etti. Ancak Katoliklerin hamisi olan Fransa ile Ortodokslar adına söz söyleme hakkını kendisinde gören Rusya’nın gerek Babıâli gerekse Kudüs’teki mahalli yönetim üzerinde kurduğu baskılar, kutsal yerler sorununun dinsel olmaktan çıkarak siyasal bir güç mücadelesine dönüştüğünü ortaya koyuyordu. Kamame ile Beytullahim Kiliseleri’nde yaşanan anlaşmazlıklarda Osmanlı yönetiminin takındığı tutum, uluslararası alanda Babıâli’nin siyasetindeki değişimi de ortaya koymaktaydı. Çünkü II. Abdülhamit yönetimi 20. yüzyılın hemen başında aldığı kararlarla Fransa’nın Katolikler üzerindeki nüfuzunu zayıflatarak yükselen güç olan Almanya’nın kutsal bölgelerdeki etkisini artırmasına dolaylı da olsa katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.} MKT.MHM. (Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı)

BEO. (Babıâli Evrak Odası)

DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)

DH. ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre)

HR. SYS. (Hariciye Nezareti Siyasi)

HR. TH. (Hariciye Nezareti Tahrirat)

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)

ŞD. (Şura-yı Devlet)

Y. A. HUS. (Yıldız Arşivi – Hususi Maruzat)

Avcı, Y. ve Özdemir, Ö. Y. (2019). Kudüs Kamame Kilisesi: Hristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 29. 35-58.

Avcı Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Baykal, B. S. (1959). Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babıâli. *Bellekten*. XXIII. 90. 241-266.

Bayrakdar, M. (2020). *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hristiyanlık, İslam*. İstanbul: Say Yayınları.

Bozkurt, G. (1996). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

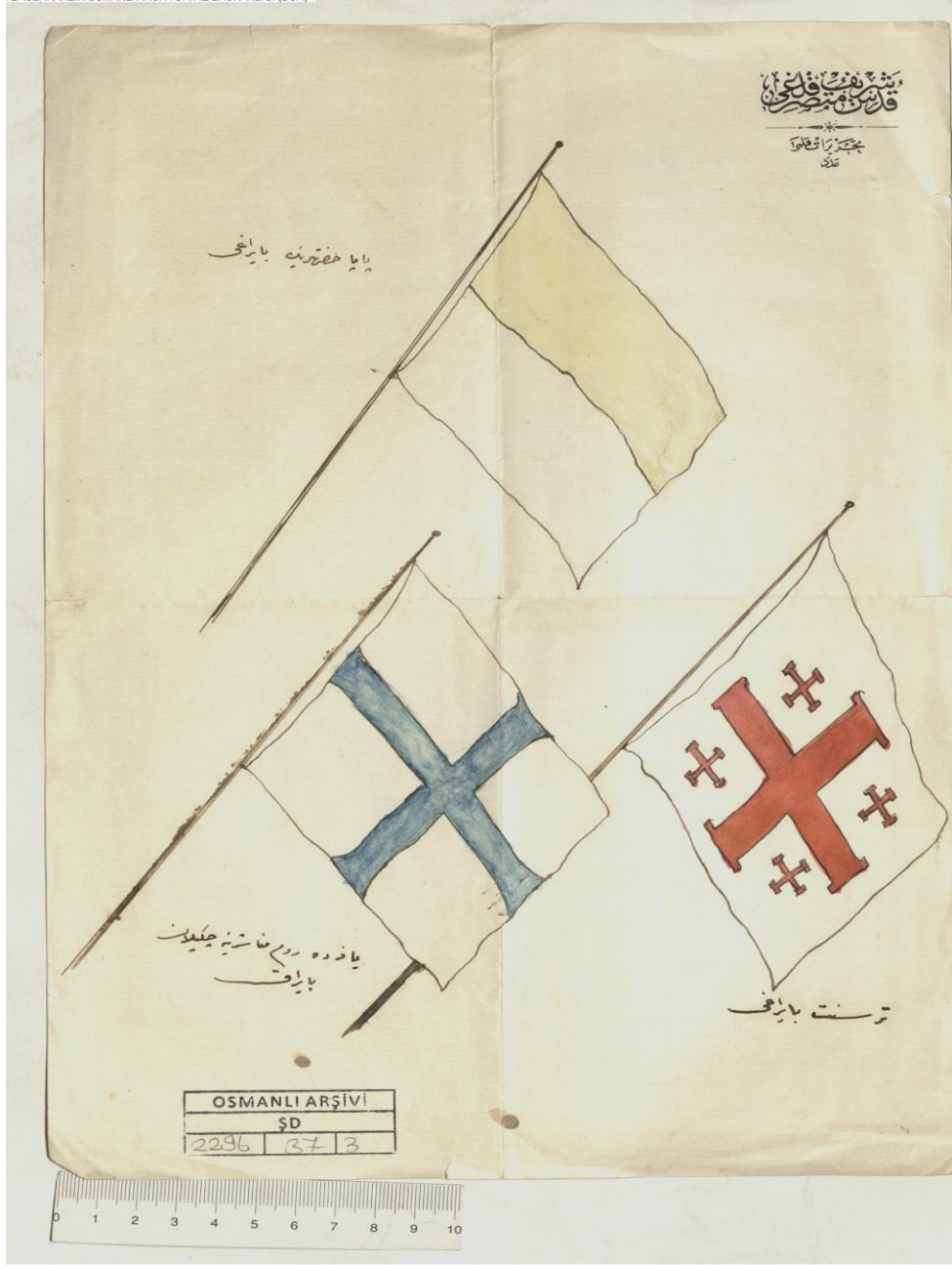
Demirci, K. (1998). Hristiyanlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XVII. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 328-340.

El-Aseli, K. C. (2002). Kudüs – Osmanlı Dönemi ve Sonrası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXVI. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 334-338.

Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler – Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara: Turhan Kitabevi.

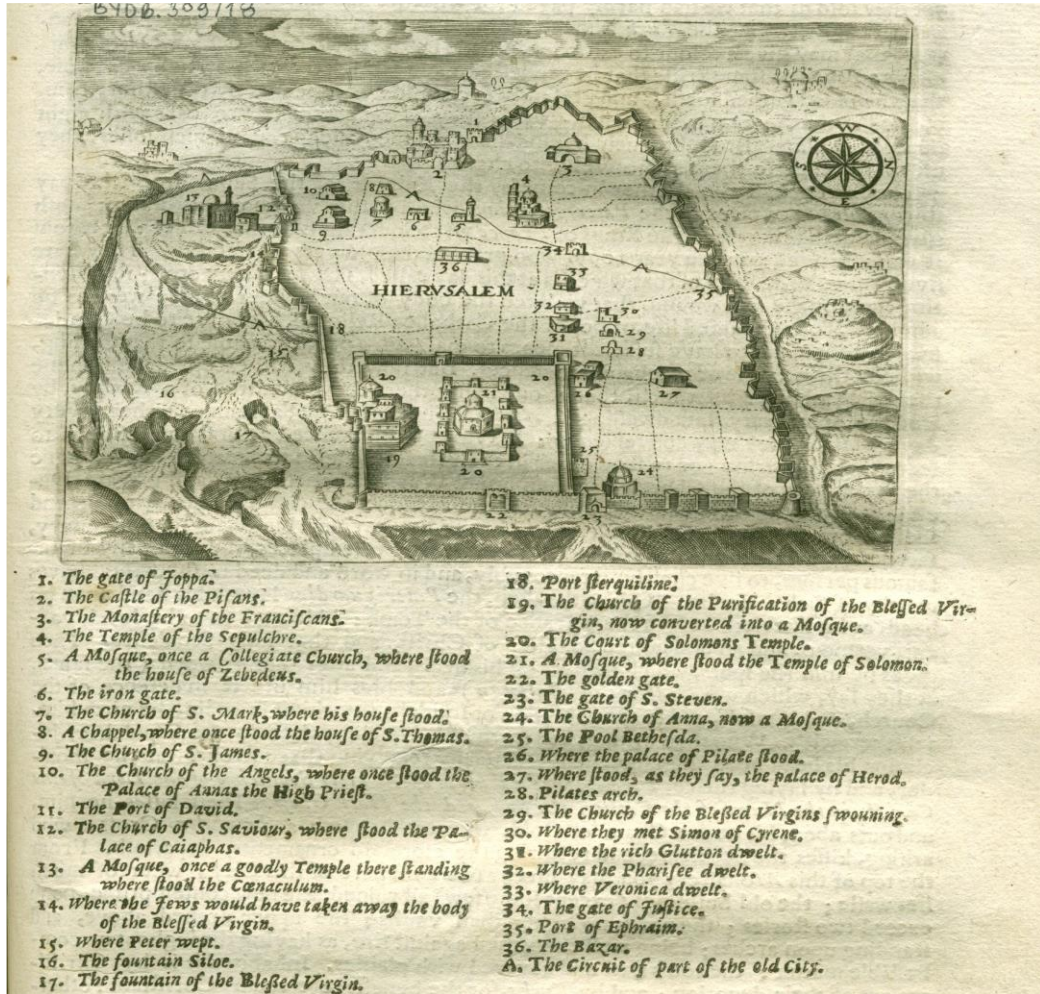
- Güllü, R. E. (2018). *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gündüz, M. (Haz). (2019). *(Küçük) Mehmed Sa’id Paşa’nın Hâtırâtı*, 2. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2002). Kudüs, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXVI. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 323-327.
- Hürmen, F. R. (Haz.) (2006). *Bürokrat Teyfik Biren’in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*. C. I. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2017). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Özçoşar, İ. ve Akman E. (2018). Osmanlı Kudüs’ünde Ecnebi Kilise Arazilerinin Vergiden Muafiyeti Meselesi. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 18(2), 15-34.
- Ponting, C. (2015). *Kırım Savaşı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Rey, A. R. (2014). *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Satış, İ. (2018). *Kudüs’teki Hristiyanların Ziyaretgâhlarına ve Mabetlerine Dair Bir Tahkikat Raporu*. İstanbul: Libra Kitabevi Yayınları.
- The Times. (5 Ağustos 1902). S.2.
- Yurdakul, İ. (2016). Kudüs Kamame Kilisesi’nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi Ve 1740 Tarihli Ferman. *Vakanüvis*. I, 238-262.

EK 1: Kudüs Rum Patrikhanesi'ne Çekilmek İstenen Bayraklar (Sarı ile beyaz renkli olan papalık bayrağıdır) ¹

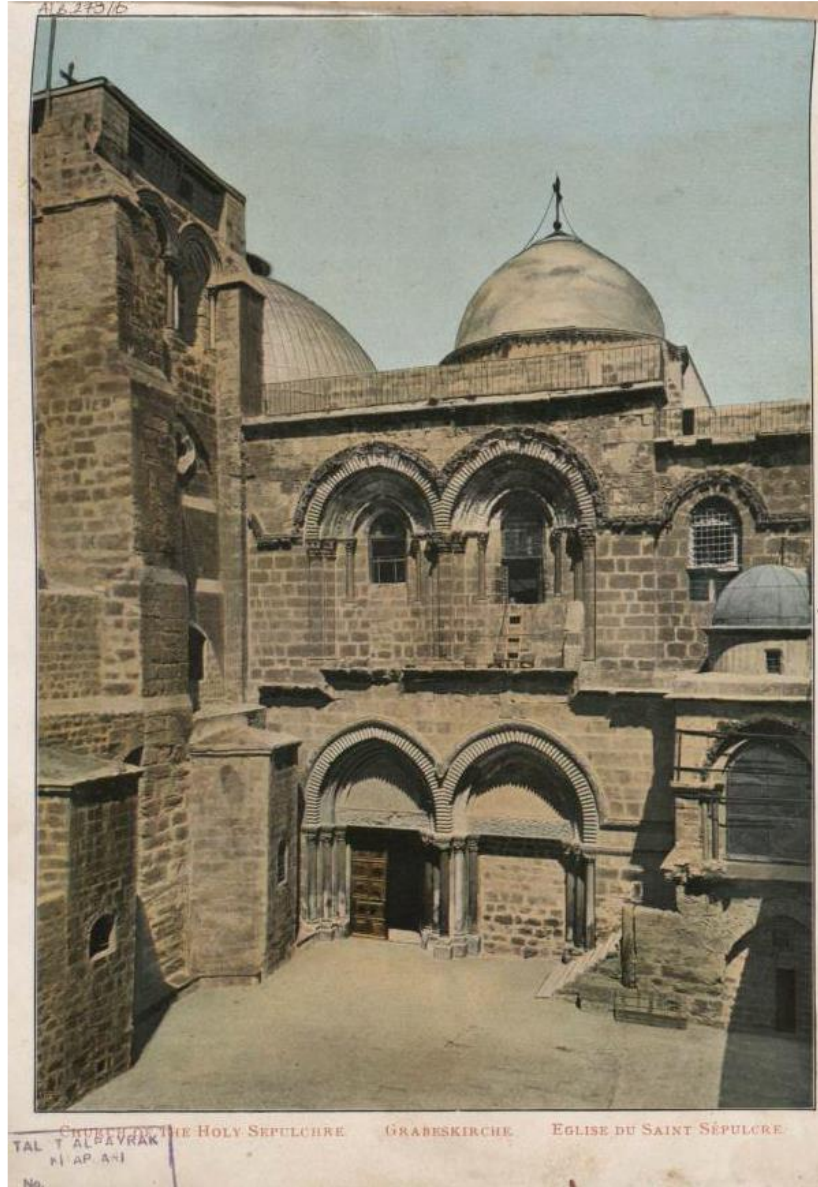
SD 02296 00037 003

¹ BOA, ŞD. 2296/37-3.

EK II: Kudüs'te Kutsal Yerleri Gösteren Bir Eser²

² London: Printed for Philip Chetwin, 1670, 319/18, <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr>.

EK III: Kutsal Kabir Kilisesi³

³ Albüm 279, <http://aturkkitapligi.ibb.gov.tr> (Erişim: 01.01.2023)

EK IV: Hristiyan Hacılar Beytullahim Kilisesi'ne Girerken⁴

⁴ *The Owosso Times*, 19 Aralık 1902.